

PROCENA O PREDIZBORNOM PROCESU NA KOSOVU

IZVEŠTAJ NACIONALNOG DEMOKRATSKOG INSTITUTA (NDI)

Priština, 15. Oktobar 2009.

I Kratak pregled

Ovaj izveštaj je predstavljen od strane delegacije koju je formirao Nacionalni Demokratski Institut za Međunarodne Poslove (NDI) kako bi se podržao izborni proces na Kosovu. U periodu od 11. Oktobra do 15. Oktobra, delegacija je procenjivala političko okruženje i administrativne pripreme koje prethode lokalnim opštinskim izborima i izborima za gradonačelnike u Republici Kosovo koji će se održati 15. Novembra 2009. Godine. Delegacija je održala seriju sastanaka sa širokim krugom kosovskih političkih lidera, aktivistima civilnog sektora kao i sa predstavnicima institucija nadležnih za organizaciju izbora, te sa predstavnicima međunarodne zajednice. Sastanci su održani u Prištini, Mitrovici, Gnjilanu i Gračanici.

Članovi delegacije su bili: Karan English, bivša članica Kongresa SAD; Matthew Frumin, ekspert NDI u oblasti izbora te političar u Vašingtonu; i Carlo Binda, direktor NDI programa na Kosovu. Svi članovi delegacije su već učestvovali u mnogim procenama izbornih i političkih procesa širom sveta uključujući i zemlje centralne i istočne Evrope. Rad delegacije bio je podržan od strane kancelarije NDI na Kosovu. NDI realizuje program za podršku razvoju demokratije na Kosovu počev od 1999. godine.

Svrha ove procene je da se pokaže interes međunarodne zajednice za razvoj demokratskih izbornih i političkih procesa na Kosovu, te da predstavi tačnu i nepristrasnu procenu izbornog okruženja i njegovog uticaja na proces demokratskog razvoja. Delegacija je preduzimala svoje aktivnosti u skladu sa Deklaracijom o principima rada međunarodnih posmatrača izbora, uporednom izbornom praksom i kosovskim zakonodavstvom. NDI nema nameru da se meša u izborni proces na Kosovu. Stav Instituta je da je narod Kosova taj koji će odrediti kredibilnost svojih izbora i demokratski razvoj svoje zemlje.

Lokalni izbori na Kosovu predstavljaju važnu priliku za jačanje demokratskih institucija, za unapređenje osnaživanja manjinskih zajednica kroz proces decentralizacije kao i za nastavak tranzicije Kosova ka demokratskom političkom sistemu. Ovo su prvi izbori na Kosovu kao nezavisne države i prvi izbori organizovani i vođeni od strane domaćeg tela za organizaciju izbora. Kao takvi, oni su istovremeno i test ali i prilika za kosovske demokratske institucije.

Delegacija nalazi da su okvir u kojem se organizuju izbori kao i administrativne pripreme, zajedno sa opštim političkim okruženjem, u osnovi dobri, premda bi trebalo preuzeti određena

zakonska i tehnička unapređenja tokom ovog izbornog ciklusa. Shodno tome, za uspešno odvijanje izbora ključno je da se učesnici na izborima u potpunosti pridržavaju zakonskog okvira uključujući i Kodeks ponašanja političkih stranaka/kandidata.

NDI će nastaviti, kroz svoju podršku domaćim i regionalnim posmatračkim misijama, kao i kroz druge programe, da podržava predstojeći izborni proces.

II Prethodne napomene

Lokalni izbori 2009. su peti po redu izbori koji se organizuju na Kosovu od 1999. godine. Sve do donošenja Deklaracije o nezavisnosti u Februaru 2008. godine, Organizacija za Evropsku Bezbednost i Saradnju (OEBS/OSCE) je predsedavala telom nadležnim za upravljanje izbornim procesom na Kosovu. Sada je Centralna izborna komisija (CIK) Republike Kosovo ta koja ima mandat da organizuje, upravlja i vrši nadzor nad izbornim procesom.

Tokom ovih nekoliko izbornih ciklusa, kapaciteti i sposobnosti kosovskih institucija da upravljaju i realizuju izbore se razvila, kao što su se razvile i sposobnosti političkih stranaka da se takmiče na izborima i sposobnosti civilnog sektora da vrše monitoring izbornog procesa. U periodu posle proglašenja nezavisnosti, na Centralnu izbornu komisiju, njen Sekretarijat, opštinske izborne komisije i Komisiju za izborne predstavke i žalbe je preneto puno ovlašćenje da upravljaju izborima i donose konačne odluke vezane za izborne rezultate. Uloga građanskog društva, političkih stranaka i javnosti je da pruže podršku ovim institucijama.

Političke stranke su započele svoje nadmetanje u uslovima nakon okončanja konflikta, često se fokusirajući na projekat uspostavljanja nezavisnosti. Tokom vremena, stranke su sticale političko iskustvo vezano za izbore učešćem u nekoliko izbornih ciklusa te su počele da se fokusiraju u sve većoj meri na druge važne aktuelne političke teme. Pojavile su se i nove političke stranke i na taj način doprinele takmičarskoj prirodi politike, uključujući i neke koje su predstavljale zajednicu kosovskih Srba.

Dok je kosovska politička scena uključila stranke koje predstavljaju manjinske zajednice (Aškalije, Bošnjaci, Egipćani, Goranci, Romi i Turci), kosovski Srbi nisu u potpunosti učestvovali u izbornom procesu niti u vladinim institucijama pre izbora održanih 2007. godine. U centralnim i lokalnim izborima održanim 2007. godine samo mali broj političkih stranaka kosovskih Srba je uzeo učešće i bio uključen u kasnije formiranu koalicionu vladu.

Sa proglašenjem Deklaracije o nezavisnosti u 2008. godini, političke stranke kosovskih Srba su se suočile sa važnim izborom u pogledu toga da li da ostanu prisutni u kosovskom političkom životu ili da napuste institucije u koje su bili izabrani. Konačno, najveći broj predstavnika kosovskih Srba je ostao u kosovskim institucijama.

Ova važna odluka kao i njihove aktivnosti u institucijama u pravcu razvoja njihove zajednice će biti važan faktor u 2009. godini.

Kao deo svoje opredeljenosti za poštovanjem principa određenih u „Sveobuhvatnom predlogu za rešenje statusa Kosova“ (poznatom kao Ahtisarijev plan) Vlada Kosova je nastavila sa

programom decentralizacije prenoseći nadležnosti i vlast sa centralnog nivoa na lokalni nivo. Ovaj plan decentralizacije je takođe uključio i formiranje novih opština sa većom koncentracijom kosovskih Srba koji žive u njima. U septembru 2009. su osnovane tri nove opštine (tako da je sada ukupan broj opština u kojima se organizuju izbori 36), dok su granice četiri opštine proširene, a u svima njima kosovski Srbi su većina stanovništva.

Ove nove opštine nude mogućnost kosovskim Srbima da uzmu učešće u izbornom političkom procesu na lokalnom nivou sa podjednako proširenim nadležnostima kao što ih imaju i druge lokalne vlasti. Na taj način, pravo i mogućnost učestvovanja na izborima će biti balans pozivu vlasti Srbije na bojkot kosovskih izbora.

Pri svemu tome, oko 20 političkih subjekata kosovskih Srba (političkih stranaka, građanskih inicijativa i nezavisnih kandidata) su registrovani za učešće na izborima širom Kosova. Ovakva konkurenca na izborima može kao rezultat imati povećanje interesa za izbore među pripadnicima ove zajednice.

III Postojeće stanje

Izborni okvir

Lokalni izbori i izbori za gradonačelnike u novembru 2009. godine se održavaju na osnovu izbornog zakona donetog 2008. godine kojim je zamenjeno regulatorno telo formirano od strane UN Misije na Kosovu (UNMIK) na osnovu Rezolucije Saveta bezbednosti 1244. Zakon predviđa da se izbor lokalnih odbornika vrši na osnovu broja glasova koje dobije politička stranka i kandidati na otvorenoj listi. Gradonačelnici se biraju po prostom većinskom sistemu. Ukoliko ni jedan kandidat ne dobije 50% plus jedan glas na izborima 15. novembra, onda će se 13. decembra organizovati drugi krug izbora između dva kandidata koja su dobila najviše glasova u prvom krugu. Niko od političkih subjekata ili sagovornika sa kojima se delegacija sastala nije osporio pravičnost ili adekvatnost odredaba zakona koji se odnosi na ovu materiju.

Izborni zakon predviđa da je Centralna izborna komisija (CIK) nadležna da upravlja izbornim procesom. CIK ima 11 članova ili delegata. Od toga, deset članova su predstavnici parlamentarnih stranaka, uključujući i kosovske Srbе (jedan) i nesrpske manjinske zajednice (tri). Predsedavajući CIK-a je imenovan od strane Predsednika Republike i on je jedanaesti član. CIK ima svoj sekretarijat sastavljen od državnih službenika profesionalaca koji predstavljaju podršku CIK-u. CIK prima i registruje prijave političkih subjekata i kandidata za učešće na izborima. CIK nadgleda proces registracije birača; lokalni sudovi odlučuju o pojedinačnim prigovorima na birački spisak. CIK ima glavnu ulogu u edukaciji birača.

Sastav Opštinske izborne komisije (OIK) čine predstavnici političkih stranaka zastupljenih u Parlamentu Kosova i lokalna administracija nadležna za izborni proces. Svaka OIK ima svoj sekretarijat. Pri svakoj OIK nalaze se i obučeni službenici koji se u izbornom procesu nalaze na biračkim mestima.

Na osnovu zakona, izborni sporovi su predati u nadležnost posebnom telu – Komisiji za izborne predstavke i žalbe, koja se sastoji od pet sudija. Imajući u vidu pristup primjenjen u CIK-u – a on

je zasnovan na principu političkog balansa umesto na neutralnosti svih članova – postojanje posebnog tela za rešavanje sporova uključujući i sporove koji se odnose na pojedinačne aktivnosti političkih stranaka – je razumno rešenje.

Bez obzira na odrebe člana 37. izbornog zakona koji izgleda kao da primorava učesnike u izbornom procesu da prihvate rezultate izbora bez rezerve, izborni zakon gledan u celini predviđa da strane imaju pravo da prigovore izbornim rezultatima preko Komisije za izborne predstavke i žalbe i kroz druge postupke.

Administracija nadležna za izbore

Iako su CIK i OIK sačinjene od predstavnika registrovanih političkih stranaka i do sada su u najvećoj meri ostvarile predviđene poslove u roku, predstavnici političkih stranaka smatraju da i CIK i OIK još moraju da dokažu svoje institucionalne sposobnosti i nepristrasnost u narednom periodu. Do sada, koliko je delegacija mogla da utvrди, izborne komisije su pokazale nepristrasnost.

Administracija nadležna za izbore je registrovala desetine političkih subjekata i organizovala je lutriju na kojoj su izvučeni brojevi za liste političkih subjekata i kandidata kako bi se obezbedila pravičnost u procesu dodeljivanja brojeva. CIK je organizovala kampanju obrazovanja birača u pogledu biračkog spiska, u periodu potvrđivanja i prigovora na taj spisak koji je sada kompletiran. CIK je takođe pripremio i kampanju za obrazovanje birača koja se odnosi na sam izborni proces i početak te kampanje se poklapa sa zvaničnim početkom kampanje političkih subjekata, što je 15. oktobar.

Delegacija se sastala sa predstavnicima CIK-a i OIK za Gnjilane, Mitrovicu i Prištinu kako bi dala ocenu spremnosti ovih komisija za upravljanje izborima u njihovim oblastima. Premda su komisije do sada sve poslove izvršile u roku, predstavnici sa kojima je razgovarano su iskreno priznali da je još ostalo puno toga da se uradi posebno u vezi sa odabirom i obukom službenika koji će biti u biračkim odborima, zatim organizovanjem odgovarajuće edukacije birača i rešavanjem preostalih problema koji se odnose na logističku podršku.

U nekim slučajevima, posebno vezanim za nove opštine koje su oformljene kako bi se Srbima omogućila veća kontrola na lokalnom nivou u oblastima u kojima su oni većina stanovništva, izazovi su najveći. Granice novih opština nisu objavljene sve do poslednjeg dana za prijavu kandidata. To znači da su, u nekoliko slučajeva, kandidati isticali da su bili onemogućeni da se kandiduju zbog toga što nisu znali od koga da traže potpise za svoju kandidaturu, tj. nisu znali na kojoj teritoriji da prikupljaju potpise. Sa druge strane, mnogi kandidati i politički subjekti su bili u mogućnosti da kompletiraju svoje prijave imajući u vidu činjenicu da su moguće granice opština bile poznate unapred. Međutim, u isto vreme to zakasnelo formiranje pojedinih oblasti povećalo je izazove u odnosu na edukaciju birača i postavljenje obučene administracije za izbore.

Komisija za izborne predstavke i žalbe

Ova Komisija igra važnu ulogu u rešavanju izbornih sporova u izbornom procesu. Sve do nekoliko dana pre početka kampanje Komisiji nisu bila obezbeđena sva potrebna sredstva kako bi ona bila u potpunosti operativna iako je u međuvremenu Komisiji bilo upućeno barem četiri prigovora. Predstavnici Komisije i najveći broj političkih stranaka su bile frustrirane odlaganjem obezbeđivanja sredstava i mandata neophodnih za rad Komisije. Iako su neke političke stranke bile nezadovoljne odlukama Komisije u prošlosti, niko nije doveo u pitanje njenu nepristrasnost ili važnost njene uloge koju ona može i mora imati.

Kampanja pre službenog početka

Jedna od tema koja je u postupku pred Komisijom za izborne predstavke i žalbe je i pitanje da li je započinjanje kampanje pre njenog službenog početka na 30 dana pre izbora a to je 15. oktobar, povreda izbornog zakona. Barem dve političke stranke su uključene u takvu kampanju, koje uključuju TV i radio reklame kao i održavanje izbornih događaja pre zvaničnog početka kampanje. Komisija za izborne predstavke i žalbe treba da odluči o tome da li takve aktivnosti tehnički predstavljaju povredu izbornog zakona. Jasno je međutim, da su ovakve aktivnosti sa stanovišta mnogih političkih subjekata sporne, pa i sa stanovišta predstavnika onih političkih stranaka čiji pojedini kandidati učestvuju u takvim aktivnostima, i od mnogih su ocenjene kao barem nesaglasne sa duhom fer pleja.

Birački spiskovi

Birački spiskovi se sačinjavaju na osnovu Centralnog registra građana. U slučaju da neko lice umre ili napusti zemlju potrebno je podneti zahtev za uklanjanje imena tog lica iz registra, u suprotnom to ime ostaje u registru. Štaviše, ponekada postoji i namera da se imena tih lica zadrže u registru jer porodice mogu primati penzije ili ostvariti druge vrste koristi u ime lica koje je upisano u registar, pa čak iako to lice više nije među živima ili je napustilo zemlju. Kao posledica, utvrđeno je da u registru postoji veliki broj imena lica koja više nisu među živima ili žive van zemlje i nije verovatno da će se vratiti da bi glasali. Teorijski gledano, građani Kosova koji žive van zemlje imaju mogućnost da se prijave za glasanje van zemlje. U praksi, imajući u vidu broj stanovnika Kosova koji žive u inostranstvu i ograničenja koja se odnose na vođenje evidencije o njihovom trenutnom prebivalištu, za najveći broj stanovnika Kosova u dijaspori ova opcija nije praktično moguća.

Činjenica da postoji mnogo takvih imena u registru povećava zabrinutost kod mnogih da će glasački listići biti zloupotrebljeni i iskorišćeni u ime osoba koje očigledno nisu lično glasale. Ova zabrinutost koja se odnosi na ispravnost biračkog spiska još više podvlači važnost zaštite od izbornih zloupotreba na dan izbora kao i potrebu za transparentnošću čitave procedure glasanja i brojanja glasačkih listića, uključujući potpuno sprovođenje zahteva koji se odnose na prezentovanje ispravnih i važećih identifikacionih dokumenata kao i korišćenje i proveru da li su odgovarajući prsti osoba koje su glasale uredno poprskane sprejom nakon glasanja. Ove procedure obezbeđuju provere koje će spričiti da jedna osoba glasa više od jednog puta.

Višak imena na biračkim spiskovima i kao posledica povećan broj registrovanih birača predstavljaju drugi važan elemenat u ovim izborima. Mnogi posmatrači smatraju da će nivo učešća birača biti jedno od važnih merila napretka ka uspostavljanju demokratije. Međutim, ukoliko je broj registrovanih birača pogrešno uvećan, izračunati procenat učešća birača korišćenjem takvog uvećanog imenioca će biti manji nego što je stvarno slučaj. U jedinstvenim okolnostima ovih izbora, trenutni broj datih glasova upoređen sa brojem glasova datim na prethodnim izborima će verovatno predstavljati realniji odraz relativnog nivoa izlaznosti birača.

Rešavanje problema koji se odnose na biračke spiskove ne može biti učinjeno pre ovih izbora. Što se tiče ovih izbora, probleme sa biračkim spiskovima treba rešavati kroz zaštitu od izbornih zloupotreba na dan izbora. Na duži rok, biće važno da sa se birački spiskovi pročiste u potpunosti te da se provede dugo odlagani popis stanovništva koji će onda predstavljati osnovu za nove i ispravne biračke spiskove.

Transparentnost procesa glasanja i brojanja glasačkih listića

Predstavnici brojnih političkih stranaka tvrdili su da su postojali problemi u procesu glasanja i brojanja glasačkih listića na parlamentarnim izborima 2007. godine. Stranke koje su se žalile u vezi takvih slučajeva ili navodnih prevara ili nepoštenja u 2007. navele su da u to vreme nisu hteli da dostave svoje prigovore jer nisu želele da preuzmu rizik da kompromituju širi cilj koji se odnosio na ostvarenje nezavisnosti Kosova, tako što bi dovele u pitanje rezultate tako važnih i simboličnih izbora. Te stranke su međutim sada jasne u tome da će ukoliko primete slične stvari i u ovim izborima, dostaviti prigovore kroz uspostavljene mehanizme.

Jedan od načina da se spreče zloupotrebe kao i pogrešne tvrdnje o navodnim zloupotrebama je da se obezbedi potpuno transparentan proces uz slobodan pristup kontrolorima iz stranaka i nepristrasnih domaćih i međunarodnih posmatrača i to u svim fazama procesa, od samog momenta otvaranja biračkih mesta kao i u procesu brojanja glasačkih listića, te učiniti javnim rezultate sa svakog biračkog mesta tako da konačni zbirni rezultati budu dostupni svima. CIK je uverio delegaciju da će, u skladu sa zakonom, biti omogućen slobodan pristup izbornom procesu stranačkim kontrolorima kao i nepristrasnim domaćim i međunarodnim posmatračima te da će rezultati sa biračkih mesta biti dostavljeni stranačkim posmatračima te da će isti biti objavljeni uključujući i internet.

Učešće kosovskih Srba

Veliki napor su uloženi kako bi se omogućilo da kosovski Srbi uzmu učešća u ovom demokratskom procesu, i veliki broj zainteresovanih strana sa kojima se delegacija sastala izrazilo je svoje nade da je ta prilika prihvaćena. Tim za procenu je zaključio da postoji široko rasprostranjen optimizam u pogledu principa koji stoje iza formiranja novih opština kao i samog formiranja novih opština u procesu decentralizacije. Ovaj proces nudi realne mogućnosti za uključivanje i osnaživanje zajednice kosovskih Srba. Kako bi te promene bile ostvarene, biće potrebno dodatno edukovati birače kako bi bili sigurni da birači u tim oblastima mogu lakše doći do informacija koje se odnose na proces, uključujući i to kako će i gde će glasati.

Odluka o učešću je na kosovskim Srbima. Međutim, postoje dva činioca koja se moraju imati u vidu. Prvo, stvaranje novih opština sa većinskim srpskim stanovništvom i naporu koji se preduzimaju od strane kosovskih vlasti i institucija da se ohrabri učešće kosovskih Srba, daju jedinstvenu priliku Srbima da igraju centralnu ulogu u vršenju vlasti na lokalnom nivou. Drugo, isto tako kao što se ne mogu prisiljavati da učestvuju, tako se Srbi ne mogu prisiljavati i da ne učestvuju u procesima.

Vreme će pokazati da li su kosovski Srbi odlučili da u većem broju učestvuju u ovim izborima nego što je to bio slučaj na prethodnim izborima. Nivo učešća može biti različit u različitim oblastima. Imajući u vidu izveštaje koje je delegacija dobila od srpskih političara i predstavnika civilnog društva, jasno je da u mnogim oblastima veći broj Srba će se pojaviti kao kandidati ili će biti deo administracije zadužene za izbore, nego što je to bio slučaj na ranijim izborima.

Učešće nesrpskih manjinskih zajednica i žena

Izborni zakon obezbeđuje uključenje nesrpskih manjinskih zajednica. Zakon predviđa da će zamenik gradonačelnika u svakoj opštini biti predstavnik najveće manjinske grupe u toj opštini. Delegacija se sastala sa predstvincima Aškalijiske, Egipćanske, Romske i Turske zajednice. Svaka zajednica je tražila za sebe veću predstavljenost u opštinskim telima i snažno i energično se pripremaju za takmičenje na izborima. Najveći broj nesrpskih manjinskih političkih stranaka imaju predstavnike u nekim ako ne i u svim izbornim telima.

Izborni zakon uključuje kvote – 30 procenata kandidata – za žene, a takođe i mehanizme za raspodelu odborničkih mesta koji obezbeđuju ženama kandidatima 30 % od mesta koje je osvojila jedna politička stranka. Na ovim lokalnim izborima je više žena kandidata za gradonačelnike nego što je to bio slučaj na prethodnim izborima. Pored toga, žene učestvuju u radu svakog administrativnog tela zaduženog za izbore koje je delegacija posetila. Predsedavajući CIK-a je žena.

Pridržavanje Kodeksa ponašanja

Kao način za obeležavanje zvaničnog početka kampanje, najviši predstavnici svih političkih stranaka su učestvovali u ceremoniji potpisivanja Kodeksa ponašanja, na kojoj su javno potvrdili svoju rešenost da se pridržavaju Kodeska ponašanja do u detalje, što je predviđeno Zakonom o opštlim izborima. Kodeks ponašanja zabranjuje određene aktivnosti i govor koji šteti punom i demokratskom izražavanju slobode izbora. Svi kandidati i politički subjekti su obavezni da dostave potpisani primerak zajedno sa svojom prijavom kako bi bili certifikovani od strane CIK-a za učešće na izborima.

Za ove izbore se može reći da će sigurno biti obeleženi snažnim političkim takmičenjem sa realnim izborima ponuđenim biračima u svim opštinama. Takva politička utrka može i mora ojačati demokratske institucije. Mnogi sagovornici su istakli potrebu da se osigura da stranačko nadmetanje bude u skladu sa slovom i duhom izbornog zakona, i Kodeskom ponašanjem. Činjenica da su političke stranke učestvovale u ceremoniji i javno obećale da će se pridržavati Kodeksa predstavlja pozitivan korak napred ka izgradnji poverenja javnosti u izborni proces.

Edukacija birača

CIK ima planove za široku edukaciju birača. Međutim, ovaj proces još uvek nije ozbiljno otpočeo i sada je još rano za procene da li će on biti uspešan ili neće. Osnovno je da on obezbedi biračima potpune i jasne smernice o tome gde, kada i kako da glasaju. Kao što je već rečeno, napori za edukacijom birača će biti posebno važni u novoformiranim opštinama. Jednako kao što će se pokloniti pažnja nivou izlaznosti birača kao pokazatelju njihovog učešća u demokratskim procesima, tako će isto biti važno da se biračima obezbedi obrazovanje o tome zašto je važno da glasaju na ovim izborima.

Predviđa se da će biti debata između kandidata kao i pravedan nivo dostupnosti medija političkim strankama i kandidatima. Štaviše, imajući u vidu veoma široko pokrivanje političkih procesa do sada, može se očekivati da će kampanje biti široko pokrivene te da će se kroz to pokrivanje obezbediti sagledavanje veoma različitih, iako ne uvek i nepričasnih, pogleda.

IV Preporuke

Naredne preporuke su zasnovane na osnovnoj pretpostavci da su izborni okvir i administrativne pripreme, zajedno sa opštim političkim okruženjem, u osnovi dobre, iako je određena pravna i tehnička poboljšanja neophodno primeniti nakon ovog izbornog ciklusa. Glavna preporuka delegacije je da se učesnici izbornog procesa pridržavaju zakonoskog okvira, posebno u odnosu na Kodeks ponašanja političkih stranaka/kandidata.

- **Centralna izborna komisija (CIK):** CIK i njemu podređena tela moraju da nastave da preuzimaju veći ideo nad procesom uz kontinuiranu podršku međunarodne zajednice. Kako bi ti učinili, moraju da pokažu savesnu nepričasnost. Trebalo bi obezbediti opsežan trening za službena lica zadužena za izbore u oblastima kao što su omogućavanje pristupa biračkim mestima za akreditovane kontrolore i nezavisne posmatrače. Jasan program edukacije birača kasni sa početkom i trebalo bi da bude ubrzan u ovih 30 dana pre izbora kako bi se smanjio rizik od konfuzije na dan izbora.
- **Komisija za izborne prigovore i žalbe:** Tek neposredno pre početka kampanje, Komisiji kao stalnom telu osnovanom zakonom, je obezbeđen prostor kako bi započela sa svojim važnim poslom da obezbedi poverenje u izborni proces na Kosovu. Komisiji je potrebno pružiti punu podršku kako bi mogla da ispunji svoj važan mandat i ona to mora raditi nepričasno i uz potpuno razumevanje svoje uloge. Komisija mora prikazati svoju ulogu javnosti kao sredstvo za izgradnju poverenja javnosti u njenu nepričasnost, te razmatrati prigovore na blagovremen i transparentan način.
- **Ponašanje stranaka/kandidata u kampanji:** Političke stranke se moraju držati svog obećanja da će poštovati Kodeks ponašanja te voditi svoje kampanje u skladu sa slovom i duhom zakona. Učesnici sa strane se moraju uzdržati od preduzimanja bilo kakve aktivnosti koja bi mogla zastrašiti birače i odvratiti ih od učešća na izborima ili kojima bi se mogla promeniti njihova odluka o tome kako da glasaju. Provereni slučajevi ponašanja koje nije u skladu sa zakonom i Kodeksom moraju biti javno osuđeni od strane političkih

stranaka i moraju biti preduzete odgovarajuće interne mere, posebno od strane onih stranaka koje su povezane sa takvim ponašanjem.

- **Učešće manjinskih zajednica:** U odnosu na manjinske zajednice, neophodno je da CIK i drugi relevantni učesnici organizuju ciljanje i edukaciju birača. Vlada, civilni sektor i predstavnici političkih stranaka bi trebalo da aktivno ohrabre Srbe i nesrpske manjinske zajednice da učestvuju u izbornom procesu.
- **Transparentnost procedura glasanja/brojanja glasačkih listića:** Službena lica koja učestvuju u izborima moraju se pridržavati svojih obaveza u skladu sa zakonom, kako bi se na taj način obezbedilo da je proces glasanja transparentan za kontrolore iz političkih stranaka i one koji su određeni od strane kandidata, kao i za posmatrače, i to od momenta otvaranja biračkih mesta te i za vreme procesa brojanja glasačkih listića, uključujući i javno objavljivanje finalnih rezultata po biračkim mestima.

Nakon izbornog ciklusa, neophodno je preduzeti dugoročne korake u cilju jačanja institucija i to pre narednih izbora. Posebno za CIK i Komisiju za izborne prigovore i žalbe, neophodno je obezbediti dalju podršku i u periodu nakon završetka izbora tako da se iskustvo u planiranju i formiraju infrastrukture kako se približava vreme novih izbora ne bi ponavljalo. Takođe je potrebno preduzeti korake kako bi se rešila pitanja koja se odnose na biračke spiskove bilo da je to kroz organizovanje popisa stanovništva ili uspostavljanjem novog načina formiranja biračkog spiska ili uklanjanjem viška imena iz Centralnog registra građana.